

Filip Erceg

Fakultet političkih znanosti, Zagreb
Politologija

O socijalizmu i komunizmu

Često čujemo da netko kaže: »za vrijeme socijalizma...« ili »nakon propasti komunizma«, iz čega proizlazi da su socijalizam i/ili komunizam već postojali, a da su propali.

No, je li socijalizam, odnosno komunizam, doista postojao? »Da, naravno, da je postojao«, odgovorila bi ogromna većina ljudi. Međutim, takav odgovor ne zadovoljava. On je naprosto netočan!

Socijalizam i komunizam, govoreći po Marxu, nikada nisu postojali, a kako nešto nije postojalo, to onda ne može ni propasti.

Sada se nameće pitanje, ima li uopće ikakve razlike između socijalizma i komunizma?

Pođimo prvo od etimologije tih pojmova.

Pojmovi »socijalizam« i »komunizam« porijeklo imaju u latinskim riječima *socius*, što u prijevodu znači drug, društvo, te *communis*, sa značenjem opći, zajednički, svačiji. I jedan i drugi pojam, dakle, upućuju na Društvo, Društvenost, Podruštvljenost.

Iz korijena tih riječi možemo već vidjeti što je zajedničko i socijalističkom i komunističkom poretku. Zajedničko im je društveno vlasništvo.

Nije naodmet reći koja je temeljna razlika između državnoga i društvenoga vlasništva. Svaki ekonomski sistem možemo na temelju vlasništva označiti kao klasni ili besklasni. Okosnica je kapitalističkoga sistema privatno vlasništvo, ali njemu nije strano ni državno vlasništvo. Naprotiv, državno vlasništvo u nekim građanskim teorijama ima izuzetno važnu ulogu. Ipak, državno vlasništvo okosnica je takozvanih sorealističkih, odnosno etatističkih sistema, koji su preživjeli još jedino u Kini, Vijetnamu, Sjevernoj Koreji, Kubi, te možda u još ponekoj zemlji. No, čak i u najrigidnijim etatističkim sistemima ima donekle i privatnoga vlasništva (sitni obrti, uslužne djelatnosti i slično).

I privatno i državno vlasništvo, znači i kapitalizam i etatizam – stvaraju klasno društvo. Kako kaže dr. Branko Horvat: »U tom smislu dva sistema su slična, a oba su istovremeno temeljno drugačija od trećega – socijalizma.«

Socijalizam treba značiti prvu fazu besklasnoga društva; u njemu više nema klase vlasnika sredstava za proizvodnju. Prvi put je u povijesti primijenjeno načelo: svakome prema radu. Dakle, nema prisvajanja dohotka od kapitala, ni privatno ni zajednički, već isključivo od svojega rada.

Otklonjeni su i eksploatatorski odnosi: »1. svaki član društva ima pravo na rad, 2. svaki član društva ima pravo da se natječe za bilo koji posao u skladu s vlastitim sposobnostima (i u skladu s opisom posla), 3. svaki član društva ima pravo sudjelovati u upravljanju pod jednakim uvjetima.« (Horvat)

Iz ovoga potonjega vidimo da je samoupravljanje neizostavna komponenta društvenoga vlasništva, a to će reći – socijalizma. Kroz samoupravljanje demokracija dolazi do ponovnoga izražaja. Za Edvarda Kardelja, »samoupravna demokracija upravo opće društvene interese identificira sa samoupravnim interesima radnog čovjeka, odnosno zbiljskog građanina kao nosioca konkretnog kompleksa privatnih i društvenih interesa.«

Mogli bismo stoga, radi jasnoće, ispisati kratku formulu socijalizma. Socijalizam = demokracija = društveno vlasništvo = samoupravljanje = besklasno društvo.

Uz društveno vlasništvo, kao ekonomsko-pravni oblik vlasništva, još je značajan (ako ne i značajniji) humanizam, kao opće prožimajući duh poretka.

Zašto i humanizam? Zato jer socijalizam i komunizam, to treba naglasiti, predstavljaju povratak »čovjeka sebi kao društvenog, tj. čovječnog čovjeka«.

Prema tome, društveno vlasništvo i humanizam čine okosnicu socijalizma i komunizma. Jedno bez drugoga ne može. Jedno je s drugim povezano. Bez društvenoga vlasništva socijalizam i komunizam nisu mogući. Ali, samo društveno vlasništvo nije dostatno da bi socijalizam bio socijalizam i da bi komunizam bio komunizam.

Društvenom vlasništvu je, stoga, potreban humanizam, ali ni humanizam nije humanizam bez društvenoga vlasništva.

Nekadašnje takozvane socijalističke i takozvane komunističke zemlje temeljile su se na državnom vlasništvu (ne društvenom), na jednopartijskom sistemu i ideološkom monolitizmu, a dobrim djelom i na antihumanizmu.

Društveni sistem u većini zemalja, koje su se donedavno ubrajale u socijalističke nazivao se »real-socijalizmom«. Njegova politička praksa podvodila se pak pod staljinizam, što se uzima kao izopačenje izvornih socijalističkih ideala.

Ako socijalizam i komunizam nisu postojali, u svom iole razvijenom obliku i ako oni nisu *passee*, jesu li onda budućnost? Jesu, ali to, dakako, ovisi prije svega od čovjeka samoga.

No, mi još nismo odgovorili postoje li kakve razlike između socijalizma i komunizma.

Recimo, za početak, kada se prvi put javljaju ideje socijalizma, odnosno komunizma. Teško je odgovoriti na to pitanje, jer se ideja »socijalizma« i »komunizma« kao pravednijega, humanijega društva javlja s postankom ljudskoga roda. U tom smislu možemo reći, kao u popularnoj pjesmi, da je i »Krist bio komunist«.

O socijalizmu i komunizmu nisu prvi, kako neupućeni misle, govorili i zagovarali ih Karl Marx i Friedrich Engels.

Prvi su Owenovi sljedbenici još 1827. godine u časopisu *Cooperative Magazine* upotrijebili izraz »communists and socialists«. Za samoga Owena »socijalno« je

značilo suprotno od »sebičnoga«. U veljači 1832. godine, sensimonistički časopis *Le Globe* uvodi riječ *socialisme*. Kasnije će Pierre Leroux, izdavač toga časopisa, u članku »De L'individuisme et du socialisme« uspješno popularizirati novi termin. Riječ komunizam, pak, nastala je između 1834. i 1839. godine u tajnim pariškim revolucionarnim društvima. Taj se termin uglavnom koristio za označavanje teorije Etiena Cabeta, čuvenoga po knjizi *Voyage en Icarie*.

U to vrijeme se socijalizam obično povezivao s različitim utopijama, a komunizam s tada aktualnom borbom radničke klase.

Karl Marx i Friedrich Engels tim su pojmovima, međutim, pridali novo značenje. S njima je tako socijalizam postao »znanstveni socijalizam«, a komunizam »konkretna utopija« (Ernst Bloch).

Znači li to da za utemeljitelje marksizma ipak postoji razlika između socijalizma i komunizma?

U *Kritici Gotskog programa* Marx je komunizam podijelio na takozvane dvije faze:

nižu – socijalističku i višu – komunističku. S tim je htio ukazati da u »prijelaznoj fazi« postoje još neki elementi prethodnoga buržoaskoga sistema (država, partije, suprotnosti fizičkoga i intelektualnoga rada, religija, uski horizont buržoaskoga prava i slično), koji nisu, a trebaju »odumrijeti« u takozvanoj višoj fazi.

»U višoj fazi komunističkog društva, kad nestane ropske podčinjenosti individua podjeli rada, a s njome i suprotnosti između intelektualnog i fizičkog rada; kad rad postane ne samo sredstvo za život, nego i prva životna potreba; kad sa svestranim razvojem individua porastu i produktivne snage i kad svi izvori društvenog bogatstva poteku obilnije – tada će tek biti moguće sasvim prekoračiti uski horizont buržoaskog prava, i društvo će moći na svojoj zastavi ispisati: Svakome prema svojim sposobnostima, svakome prema njegovim potrebama!«

Neki su marksisti, a osobito staljinisti, ovu Marxovu podjelu (kao i sve ostalo) do te mjere vulgarizirali da su socijalizam zidom odvojili od komunizma.

Kako u tom socijalizmu, smatrali su staljinisti, ima još mnogo (nikada ih malo!) buržoaskih i sitnoburžoaskih elemenata, »klasnih neprijatelja«, potrebno je koristeći sva sredstva (uglavnom antisocijalistička i antihumanistička) eliminirati ih iz društva, kako bi ono što prije učinilo veliki iskorak u »višu« fazu.

Tako je Staljin već 1936. godine u nacrtu Sovjetskoga ustava najavio prelazak u višu fazu komunističkoga društva. To bi, drugim riječima značilo, u humanizam. No, da ironija bude veća, baš su tih godina u Sovjetskom Savezu provedene najžešće čistke. Poslije će Nikita Hruščov drugi put najaviti isto, za 1. siječnja 1980. godine.

Kako paranoičnom staljinistu »neprijatelj vreba sa svih strana«, on ubrzo postaje permanentan neprijatelj, a prijelazna, niža faza (»socijalizam«, a ustvari staljini-

zam) postaje permanentna faza. U tom prijelazno – permanentnom razdoblju teror, logori i smaknuća postaju »dijalektička nužnost«.

Tada i državno vlasništvo, koje su Marx i Engels predvidjeli kao prelazno od privatnoga ka društvenom, postaje permanentno državnim. A društvo u cjelini, umjesto da postaje besklasno, ne prestaje biti klasno.

Ali nisu samo staljinisti odvajali socijalizam od komunizma. To su također činili, i još čine (samo na drugi način) i kojekakvi »ljevičari«.

Pitajmo se kako je moguće zalagati se za socijalizam, a odbacivati komunizam. Ili obrnuto, zalagati se za komunizam, a odbacivati socijalizam.

Tako današnja Socijalistička internacionala (ustvari socijaldemokratska) odbija u svoje članstvo primiti komunističke partije, koje su se u mnogome oslobodile staljinizma.

Što se pak suvremene socijaldemokracije tiče, ove »trećega puta«, ona uopće nije ljevica. Doduše, klasična podjela stranaka na ljevicu, centar i desnicu sve više iščezava.

U razvijenim kapitalističkim zemljama sve se relevantne stranke uglavnom svode na jednu – stranku kapitalističkih interesa. U tom smislu je današnja socijaldemokracija ustvari, možda je to ružno reći, »smrdljiva lešina«, kako ju je još za vrijeme Prvoga svjetskoga rata nazvala Rosa Luxemburg.

Tako ne samo neprijatelji socijalizma, zato što im je u interesu, tvrde da je socijalizam postojao i propao, već to nesvjesno (ili svjesno!) tvrde i razni ljevičari. Time sami sebi posipaju pepeo po glavi kada govore o »birokratskom socijalizmu«, »demokratskom socijalizmu«, »socijalizmu s ljudskim likom« i sl. Drugim riječima, žele reći da postoji i nebirokratski socijalizam, a zaboravlja se da birokratizam isključuje socijalizam (zato je »birokratski socijalizam« drveno željezo); da je postojao i nedemokratski socijalizam, a »bez demokracije nema ni socijalizma« (Luxemburg); zatim da je postojao i socijalizam s neljudskim, valjda životinjskim likom, a previda se da bez humanizma nema ni socijalizma.

Recimo zato, sasvim decidirano: socijalizam i komunizam (kao niža i viša faza) čine jedinstvenu doktrinu (»dijalektičko jedinstvo«), te se međusobno razlikuju ništa više ili manje od onoga kako to opisuje Marx. Socijalizam i komunizam jesu slična, ali ne identična društvena uređenja. Socijalizam je, po Marxu, kao niža faza, negacija privatnoga vlasništva, a komunizam, kao viša faza, njegova afirmacija.

Budući da je komunizam (misli se na nižu i višu fazu) društvo koje tek *treba da nastupi*, o njemu je teško govoriti. Teško je, naime, govoriti o nečemu što je budućnost. I zato Marx, za razliku od utopista, nije ostavio u nasljeđe neki »nacrt«, »projekt« budućega društva.

No ipak, čuvena je njegova »definicija« komunizma iz *Ekonomsko-filozofskih rukopisa*, koja će nam pomoći u razumijevanju nekih problema:

»Taj je komunizam kao dovršeni naturalizam = humanizam, kao dovršeni humanizam = naturalizam, on je istinsko rješenje sukoba između čovjeka i

prirode, između čovjeka i čovjeka, istinsko rješenje borbe između egzistencije i biti, između opredmećivanja i samopotvrđivanja, između slobode i nužnosti, između individuuma i roda. On je riješena zagonetka historije i zna da je on to rješenje».

Ova lirski napisana rečenica »mladoga« Marxa zahtijeva određena pojašnjenja.

NATURALIZAM I HUMANIZAM

Dovršeni naturalizam = humanizam, a dovršeni humanizam = naturalizam, znači jednostavno rečeno, povratak čovjeka svojoj prirodi. Sama priroda čovjeka je čovjek sam. Čovjek je sam sebi početak i kraj. Za razliku od na primjer kršćanstva, gdje je Bog (kao stvoritelj) početak, i gdje je Bog (kao primatelj) kraj, ovdje je to čovjek. Kada čovjek postane čovjeku svrha, onda je čovjek naturaliziran, a priroda humanizirana.

Znači li to da je čovjek već bio Čovjek, ali da je kroz dijalektički proces historije izgubio svoju prirodu, pa će se tek u komunizmu njoj nanovo vratiti? To, je li čovjek već bio Čovjek, manje je važno. Mnogo je važnije da čovjek može biti Čovjek. Ali, treba odmah reći, da čovjek nikada nije apsolutno bio Čovjek, pa da to neće biti ni u komunizmu. Kako je čovjek konačno biće, onda ni humanizam ne može biti apsolutan. Postoji samo relativni humanizam.

ČOVJEK I PRIRODA

Istinsko rješenje sukoba između čovjeka i prirode može se pojmiti na dva načina. Odnosno, priroda se može pojmiti kao okoliš i kao ljudska bit. Budući da smo već rekli nešto o prirodi kao biti, možemo nešto sada reći o prirodi kao okolišu (anorganskoj i organskoj prirodi). Naime, i ta je priroda dio čovjekove biti. Štoviše, sam čovjek je (i) priroda. On bez prirode ne može biti čovjekom.

Ovaj sukob između čovjeka i prirode danas je aktualniji više nego ikada. Čovjek s neslućenim posljedicama razara prirodu, uništava biosferu, floru i faunu. Tako je održivi ekološki razvitak imperativ budućnosti. Hoće li čovjek i dalje uništavati prirodu, a time i samoga sebe, opet ovisi samo o čovjeku, to jest u njegovu izboru između kapitalizma i humanizma.

Kapitalizam, nažalost, ne rješava, već upravo produbljuje jaz između čovjeka i prirode.

ČOVJEK I ČOVJEK

Kada Marx kaže sukob između čovjeka i čovjeka, on pritom misli na sukob između individua kao rezultat klasnih sukoba. Ako komunizam riješi problem klasnoga antagonizma, on time rješava i antagonizam između pojedinaca, utemeljen na klasnom antagonizmu.

Međutim, svaki oblik antagonizma između individua ne rješava se ni s komunizmom.

I to Marx ima u vidu kada kaže: »Buržoaski odnosi proizvodnje su posljednji antagonistički oblik društvenog procesa proizvodnje, antagonistički ne u smislu individualnog antagonizma... » (podcrtao F. E.).

EGZISTENCIJA I BIT

Pod sukobom čovjeka i čovjeka misli se na sukob između egzistencije (otuđenoga čovjeka) i biti (čovječnoga čovjeka).

Čovjek je u klasnom društvu otuđen od svoje rodne biti.

Otuđen je njegov rad, pa onda i proizvod rada, pa time čovjek od samoga čovjeka, i na kraju, čovjek od drugoga čovjeka.

Zato komunizam, revolucionarno – prvi put – miri egzistenciju i bit, vraća čovjeku otuđenu bit, razotuđuje ga.

OPREDMEĆIVANJE I SAMOPOTVRĐIVANJE

U proizvodu rada jest rad fiksiran u jedinici proizvoda. »Ostvarenje (Verwirklichung) rada jest njegovo opredmećivanje«. Međutim, u klasnom društvu, ono se pojavljuje kao obestvarenje (Entwirklichung) radnika.

Predmet koji čovjek proizvodi suprotstavlja mu se »kao tuđe biće«, kao sila nezavisna od proizvođača.

Ukidanjem privatnoga i uvođenjem društvenoga vlasništva (što podrazumijeva suodlučivanje i samoupravljanje) radnik prestaje robovati predmetu, pa tako predmet sada robuje njemu. Čovjek postaje vlasnik svoje biti.

Tek »kad rad postane ne samo sredstvo za život, nego čak prva životna potreba«, tek kada se čovjek u radu prestane osjećati »izvan sebe«, tek onda možemo govoriti o samopotvrđivanju.

SLOBODA I NUŽNOST

Sloboda se kod Marxa može (i mora) razumjeti prvo kao rezultat spoznaje nužnosti prirodi i historiji, a zatim kao unutarnji ljudski kreativni potencijal.

Marx je (za razliku od Engelsa) upravo ovom potonjem određenju slobode davao veliko značenje. Za njega je, uostalom, čovjek slobodno djelatno biće (naravno, ne apsolutno slobodno!) koje se kao takvo potvrđuje u praksi. Po tom određenju čovjek može biti slobodan a da živi i u neslobodnom društvu. I u tome je njegova veličina.

Čovjek je prije svega u ekonomsko-materijalnim odnosima okovan gvozdenim lancima nužnosti. Ali, spoznajom tih nužnosti i vlastitom praksom, čovjek može

potrgati te lance i postati slobodno bivstvjuće u »carstvu slobode«. Da bi se uopće spoznala nužnost, zakonitost, i tim postalo slobodniji, potrebna je upravo slobodna ljudska praksa. Znači, ova druga sloboda uvjetuje prvu i time je ona prvo-razredna sloboda.

INDIVIDUUM I ROD

Za Marxa je čovjek rodno biće. I time se on bitno razlikuje od životinje. Životinja ima svoju vrstu, ali ne i rod. To će reći, da je društvo (upućenost čovjeka na čovjeka) nešto najprirodnije čovjeku. U raznim klasnim društvima individuum je, osim što je otuđen od same sebe, otuđen i od roda.

Socijalizam i komunizam, kao povratak individuumu u društvo, znače u tom smislu, pomirenje individuumu i roda.

Marx je, kao što znamo, istupao protiv socijalista-utopista, no je li i on ipak utopist? Ne, nije. U njegovoj filozofiji i znanosti nema utopističkoga, ali ima utopijskoga. To utopijsko je – nada u bolju budućnost. Ali budućnost kao realnu mogućnost, kao usmjeravajući akt spoznaje.

Recimo još, na kraju, je li komunizam riješena zagonetka historije?

Komunizam nije neka idealna, savršena ljudska zajednica, u kojoj su riješeni svi ljudski problemi. Nitko ne može garantirati da u komunizmu neće iskrsnuti novi, do tada nepoznati problemi.

S komunizmom, dakle, ne nastupa »kraj povijesti«, kao što ne nastupa ni s kapitalizmom, mada bi to Fukayama itekako želio.

Ta je danas popularna kovanica »kraj povijesti« čista besmislica.

Sam čovjek jest povijest, povijesno biće, pa bi tako kraj povijesti značio ujedno i kraj čovjeka. Kada bi na ovoj našoj planeti, nakon nekoga nuklearnoga rata preživio samo jedan čovjek, nastupio bi kraj društva, ali ne i povijesti.

No, iako Marx kaže da je komunizam riješena zagonetka historije, on time ne želi komunizam proglasiti završetkom historije, već početkom prave ljudske historije. Za njega, kako to kaže i u *Prilogu kritici političke ekonomije*, s kapitalističkom društveno-ekonomskom formacijom završava prehistorija ljudskoga društva.

LITERATURA

Engels, Friedrich: *Razvitak socijalizma od utopije do nauke*. Beograd, 1947.

Golubović, Veselin: *Osnove marksizma*. Zagreb: Centar CK SKH za idejno teorijski rad »Vladimir Bakarić«, 1984.

Horvat, Branko: *Politička ekonomija socijalizma*. Zagreb: Globus, 1983.

Kardelj, Edvard: *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*. Beograd, 1977.

Marx, Karl: *Ekonomsko–filozofski rukopisi. Rani radovi*. Zagreb, 1956.

Marx, Karl: *Prilog kritici političke ekonomije*. Zagreb: Kultura, 1956.

Nomad, M.: *The Anarchist Tradition*. Stanford University Press, 1966.

Solar, M.: *Osnovi marksističke nauke o društvu* Zagreb, 1966.